

W świetle ustaleń dokonanych w trakcie badań bramy wschodniej i późniejszej analizy udokumentowana została specyfika założenia oppidum w Manchingu. W odróżnieniu bowiem od innych obiektów tego typu, najprawdopodobniej z zasady zakładanych na „surowym korzeniu” (choć nierzadko na gruzach grodów z okresu halsztackiego), w obrębie późniejszych obwałowań oppidum egzystowała przez około 100 lat, od fazy LT C1, osada otwarta. W świetle materiału wydobytego z terenu bramy budowę umocnień oppidum odnosić należy do czasu około przejścia od fazy LT C2 do fazy LT D1.

Przeprowadzona przez D. van Endert analiza dokumentacji z przeprowadzonych w różnych czasach przekopów przez wały wykazała, że wszystkie one zawierają ślady istnienia dwóch faz umocnień, i to wykonanych w odmiennej technice. Starsza faza była zbudowana w opisanej przez Caesara technice *murus gallicus*, znanej prawie wyłącznie z Galii. Manching jest obecnie najdalej na wschód położonym obiektem, gdzie stwierdzono ten typ konstrukcji muru obronnego, a zarazem obiektem, w którym ta technika budowlana jest, jak dotąd, najwcześniej datowana. W młodszej fazie wzniesiono mur, przesunięty o 1 m do przodu, w tzw. konstrukcji *Pfostenschlitzmauer*, posiadającej lokalne halsztackie tradycje, rozprzestrzenionej na wschód od Renu i na terenach belgijskich. Była to konstrukcja z licem kamiennym, umocnionym pojedynczymi, pionowymi słupami rozmieszczonymi w odstępach 1,8-2 m, powiązanych z wnętrzem wału poprzeczną belką. Materiał kamienny do budowy lica wału mierzącego około 7 km długości dowożony był z drugiego, północnego brzegu Dunaju. Znajdujące się przed frontem wału szerokie wgłębienie terenu nie ma najpewniej charakteru fosy obronnej, a powstało w wyniku wybierania ziemi w celu usypania rampy wewnętrznej wału. W strefie bramy wschodniej wyróżniona została również w sposób wyraźny trzecia, najmłodsza faza systemu obronnego, polegająca na odnowieniu muru w tej samej konstrukcji (*Pfostenschlitzmauer*) i budowie nowego budynku bramnego.

Omawiana brama reprezentuje typ tzw. bram obcęgowatych (*Zangentor*), będący charakterystycznym elementem systemu obronnego większości oppidów celtyckich. Mur bowiem obronny załamuje się pod kątem prostym, tworząc wjazd o szerokości 12-14 m i długości 12 m. W dalszej części znajdował się budynek bramny o długości 12 m, najpewniej zwieńczony rodzajem wieży strażniczej, z którego pozostały 3 rzędy słupów, między którymi prowadziły 2 drogi o szerokości około 3 m; dodatkowe 2 rzędy słupów przylegające do muru służyły do związania bramy z wałem obronnym. Na obszarze budynku bramnego trójfazowość jest potwierdzona zarówno przez liczne przypadki stratygrafii jam słupów konstrukcji, jak również przez uchwycenie trzech poziomów użytkowych dróg wjazdowych, przedzielonych nasypami wyrównawczymi. Najstarszy poziom drogi był brukowany.

W części wjazdu przed budynkiem bramnym odkryto szkielet dziecka 6-letniego, ułożony na boku w pozycji skurczonej, który można odnosić do czasu budowy budynku bramnego 2 fazy (rodzaj ofiary zakładzinowej). Również niedaleko przed budynkiem, po bokach wjazdu, stwierdzono 2 nieduże, obramowane plecionką zagłębienia ze słupem pośrodku, związane z najstarszym założeniem bramnym. Trzeci, analogiczny obiekt znajdował się na tej samej linii pośrodku wjazdu i wiązał się z 2 fazą bramy, lecz, zdaniem Autorki, funkcjonował też w fazie najstarszej (hipoteza słabo udokumentowana). Funkcja kultowa (*sensu largo*) tych obiektów jest bardzo prawdopodobna. Domniemanie Autorki, iż na jednym z tych słupów umieszczona była znaleziona w strefie wjazdu czaszka ludzka z wykonanym pośmiertnie otworem (dla umocowania np. na słupie), jest dość przekonujące.

U wlotu do wjazdu wykonano niezbyt głęboki (1 m), prostokątny dół obramowany dranicami, blokujący wjazd wozem w kierunku bramy. Wykonany on został najpewniej w trakcie pierwszej renowacji bramy (2 faza). Dobrze zachowane drewno dranic dębowych (z 6 pni) umożliwiło ustalenie daty dendrochronologicznej obramowania tego dołu na rok 105 p.n.e. Niestety dokumentacja z eksploracji tego obiektu jest daleka od doskonałości. Mogą się więc nasuwać wątpliwości, czy wiązanie przez Autorkę tej konstrukcji z 2 fazą założenia bramnego jest słuszne. Jednak wydaje się wykluczone odnoszenie go do najstarszej fazy funkcjonowania bramy. Materiały archeologiczne wiążące się z 2 (a tym bardziej z 3) fazą bramy mają już bezspornie charakter późnolateński, co dowodzi, iż początki fazy LT D1 należy określać wyraźnie przed wymienioną datą.

Koniec funkcjonowania bramy wiąże się oczywiście z upadkiem oppidum w Manchingu, który przypada na końcowy odcinek fazy LT D1, jak to dokumentuje statystyka fibul z terenu oppidum (tabela 4). Dominują wśród nich bowiem charakterystyczne, głównie dla wcześniejszego odcinka fazy LT D1, zapinki nauheimskie (177 okazów) oraz drutowane fibule konstrukcji późnolateńskiej (115 egzemplarzy). O wiele rzadsze są natomiast typy wyznaczające młodszy odcinek tej fazy – zapinki typu Almgren 65 (25 sztuk), Kostrzewski wariant K (5 egzemplarzy), Kostrzewski G-H (2 sztuki) i miseczkowate (4 okazy). Zdaniem Autorki, brama wschodnia ostatniej fazy została zniszczona przez pożar; jednak ślady domniemanego pożaru (spalenie dość znacznych ilości drewna z budowli bramnej wraz z nadbudówką oraz z konstrukcji wału) są dość nikłe (pojedyncze domniemane resztki spalonych belek, miejscami fragmenty warstwy szarawej ziemi z węglami drzewnymi), np. całkowicie brak śladów przepalenia ziemi i kamieni.

Omawianą pracę kończą dość konwencjonalne uwagi na temat genezy rozprzestrzenienia typów umocnień znanych z Manchingu oraz bram obcęgowatych.

Praca D. van Endert zawiera szczegółowy, dobrze udokumentowany rysunkami i zdjęciami opis i interpretację nawarstwień bramy wschodniej, interpretację stratygrafii i funkcji poszczególnych elementów konstrukcyjnych, a także ustalenia chronologii. Wszystkie one są logicznie uzasadnione. Chociaż więc niektóre hipotezy szczegółowe nie zostały udokumentowane w sposób wykluczający dyskusję, to wynika to z charakteru nawarstwień, a nie stanowi winy Autorki. Recenzowaną pracę można więc ocenić jako najpełniej udokumentowaną publikację poświęconą wynikom badań systemu umocnień celtyckich oppidów. Wnosi ona istotne uzupełnienia do problematyki najlepiej zbadanego oppidum celtyckiego o charakterze założenia wczesnomiejskiego, jakim jest Manching, a tym samym do problematyki oppidów celtyckich w ogóle. Referowane wyniki mają też zasadnicze znaczenie dla problematyki późnego okresu lateńskiego, a zwłaszcza jego chronologii.

Zenon Woźniak

„Archaeologia Britannica”, Seminar de Arheologie a Teologie Teoretice Collegei Universitare de Trasi, Trasi, Vol. 1-10, 1984-1991.

Arheološki pregledni list, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025.

Na drugi egzemplarz z listem uwagami proszę przesyłać do: Dr. hab. Zenon Woźniak, ul. Mickiewicza 10, 50-006 Wrocław, tel. 71 374 10 10, e-mail: zwozniak@poczta.onet.pl

Wszystkie dane i informacje o publikacji proszę przesyłać do: Dr. hab. Zenon Woźniak, ul. Mickiewicza 10, 50-006 Wrocław, tel. 71 374 10 10, e-mail: zwozniak@poczta.onet.pl

Wszystkie dane i informacje o publikacji proszę przesyłać do: Dr. hab. Zenon Woźniak, ul. Mickiewicza 10, 50-006 Wrocław, tel. 71 374 10 10, e-mail: zwozniak@poczta.onet.pl